

прызначанай толькі для абслугоўвання намінацыйных патрэб правінцыяльна абмежаванай часткі славянскага насельніцтва Расійскай імперыі. У надзвычай цяжкі перыяд існавання яна здолела не адарвацца ад сваіх каранёў, захаваць пераемнасць нават у адной з найбольш «слабых» частак лексічнага складу, не страціць адметнасць і самабытнасць, а значыць, мела добрыя шансы для далейшага развіцця ў якасці самастойнага моўнага ўтварэння.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Запрудскі, С.* Беларуская мова ў яе кантактах з расійскай: у цісках аднімальнага блізнівізму // *Лёгіс* 50 (2003) 1. С. 73–94.
2. *Шахун, Л. М.* Нарысы гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Мінск, 1960.
3. *Булыка, А. М.* Слоўнік іншамоўных слоў. Мінск, 1993.
4. *Лютке, Д. С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов в терминологических элементах. М., 1982.
5. *Булыка, А. М.* Даўня запазычанні беларускай мовы. Мінск, 1972.
6. *Каралевиц, С.* Месца і ролі паланізмаў у «Хроніцы Літоўскай і Жамойтскай» // Беларуская-руская-польская супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства. Матэр. IV Міжнар. навуц. канф. у 3 ч. Ч. 2. Віцебск, 1997. С. 221–225.

2.2. ШЛЯХІ ПАПАЎНЕННЯ АБСТРАКТНАЙ ЛЕКСІКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ XIX ст.

Абстрактныя лексемы складаюць адносна невялікі фрагмент лексічнай сістэмы, аднак «іх колькасць і словаўтваральная здольнасць аб'ектыўна з'яўляюцца паказчыкам ступені развіцця мовы, багацця і дасканаласці яе выяўленчых сродкаў» [1, с. 296].

Па прычыне паняццёва-зместавай спецыфікі, у прыватнасці адсутнасці дэкладанага дэнатата, за перыяд моўнага заняпаду беларуская абстрактная лексіка зазнала значныя страты ў сваім складзе. У XIX ст., калі беларуская мова над уплывам адрэджаных павеваў паступова пачала выходзіць за рамкі вусна-бытавога ўжывання і набываць песьмова-літаратурныя адзнакі, узнікла вострая патрэба ў намінацыі адцягненых паняццяў і фарміраванні адпаведнай лексічнай падсістэмы. На матэрыяле твораў вядучых беларускамоўных пісьменнікаў XIX ст. – В. Дуніна-Марцінкевіча і Ф. Багушэвіча разгледзім, якім чынам і за кошт якіх сродкаў вырашалася гэтая задача.

У прааналізаваных тэкстах зафіксавана больш за 200 лексем абстрактнага зместу. Прыкладна 70–75 % з іх ліку адзначаны ў рэестры Гістарычнага слоўніка беларускай мовы ў некалькі іншым графічным і фанетыка-арфаграфічным афармленні, але, як правіла, у тым самым семаптычным абліччы: *abiecaimie, abuczaj, adwaha, apieka, achwota, balamistwa, wiennośc, wina, wola, hańba, hrech, hultajstwa, żwada, żdaroiije, żmysl, kiepstwa, kryjda,*

litaśc, milaśc, nadzieja, nadzie, niemawie, panawanie, sila, skutak, slawa, smielasć, strach, trawoha, tuha, chwata, chwicnośc, cichasć, spota, szesnasć, szesć і інш.¹ Устаноўлены факт наяўнасці лексіка-семантычнай сувязі ў сферы абстрактнай лексікі на розных моўна-гістарычных этапах, на наш погляд, варта ўлічваць пры высвятленні пытання аб моўнай пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовай, якое ў беларускім мовазнаўстве дасюль яшчэ застаецца дыскусійным.

Абнаўленне групы абстрактнай лексікі ў XIX ст. шло рознымі шляхамі. Адзін з іх – запозычанне з іншых моў. Насуперак чаканням, у разглядаемых перадыд гэты працэс не быў асабліва прадуктыўным. Сярод абстрактных лексем вылучаны два словы інтэрнацыянальнага паходжання (*idea* і *idea*), германізм *misztrymanie*, які мог быць запозычаны праз рускую або польскую мову, а таксама нешматлікія лексічныя паланізмы (*adprawa, prawienie, rowitanie, praszkoła*) і русізмы (*walawodzanie, hitarka, pazowa, pruzuszcza, rzyby, sumatoccha*).

Некаторыя з новых абстрактных лексем мелі дыялектнае паходжанне (*naida, nachaba, nietarasć*).

Заўважаны і прыклады ўтварэння лексем шляхам градацыі значэння ад канкрэтнага да абстрактнага. Напрыклад, *brud* у старабеларускай мове фіксуецца з канкрэтным значэннем 'бруд, грязь, што-небудзь пячыстае', а ў мове XIX ст. – з абстрагаваным пераносным значэннем 'абвінавачанне ў чым-небудзь нізкім, амаральным, нядобрадумленым'.

Найбольш актыўным спосабам папаўнення пласта абстрактных намінацый было словаўтварэнне. Асобныя лексемы ўтварыліся ад старых дзеяслоўных і прыметнікавых асноў (*вередети – wiegad, здзелатыся – zdzijszynie, swarimiasia – swarka, smazimiasia – staha, statkatis – sprakanie, uchwatimiasia – ishwarka, maleniskij – malenistwa*), другія – у параўнанні са старабеларускай мовай аформіліся новымі суфіксамі (*бреханье – brachnia, будучее – budyszunia, gostinna – huzszczynie, demiewost – dzieszczawizna, лаянье – lajka, лобосость – liboi, насьменье – naspiesska, ошуканина, ошуканье – aszczukaniwa, strachowisko, strachowisce – strachania*). Да наватвораў таксама можна аднесці лексемы, якія ў новай беларускай мове страцілі былы суфікс (*думленіе – hmit, dokazanie – dokaz, zagadanье – zahanad, сумованье – sum, трафунюць – traf*).

¹ З дакладнасцю меркаваць, чаму многія запозычэнні (напрыклад, большасць паланізмаў) уключаны ў Слоўнік без спецыяльных намет, дастаткова складана. Магчыма, прычынай гэтага паслужыла своеасаблівае суб'ектыўнае ўспрыманне іншамоўнасці слоў, характэрнае для ўкладальніка Слоўніка, які заносіў у разрад запозычаных толькі лексемы з нярэднаснай для беларускай мовы першаасновай (германізмы, лацінізмы, балтызмы, гебраізмы). Неабавязчнае польскага паходжання слова магало быць і вынікам свядомай установаўкі на адмежаванне беларускай мовы ад польскай і мінімізацыю польскамоўнага ўплыву, якая была актуальнай у рускім мовазнаўстве XIX ст.

Прыставачныя ўтварэнні прадстаўлены словамі з прэфіксамі *ne-/ня-* (*niewiadomaść, niezszczęście, niedarod, niedańki*).

Суфіксальны спосаб словаўтварэння з’яўляўся яўна пераважаючым. Пры гэтым ужо можна весці гаворку пра прыярытэтнасць тых ці іншых суфіксаў у розных тэматычных групах. Так, у групе лексем са значэннем адцягнення-га дзеяння і працэсу найбольш частотнымі былі суфіксы *-eni* (*spratkajnie, zymawanie, zimmienie*) і *-k* (*nazmiejska, swarka*). А ў групе лексем са значэннем адцягнення якасці сферу ўплыву ў асноўным дзялілі суфіксы *-aciy* (*dabrść, wiesłość, sąramiwaść*) і *-stwa* (*asziukanstwa, ziaszunstwa, talenstwa*).

У адрозненне ад старабеларускай мовы, у якой сярод слоў адцягненняга зместу адзначалася дастаткова вялікая колькасць аднолькавых ці блізкіх па значэнні аднакарэнных дэрыватаў, аформленых рознымі суфіксамі (*веселость, веселованье, веселье; vorobitswo, vorozhenje; wykuplenje, wykupowanje; gadanье, gadatelstwo; доброта, доброта, колотина* і інш.), для беларускай абстрактнай лексікі XIX ст. не была характэрна словаўтваральная разнастайнасць. У гэты час пры ўтварэнні абстрактнай лексэмы той ці іншы корань спалучаўся, як правіла, з адным канкрэтным суфіксам, а словаўтваральныя варыянты былі вельмі рэдкімі (*bahasćie, bahastwa*).

Вяўленьня характарыстыкі абстрактных лексем (высокая ступень пераемнасці са старабеларускім перыядам, абмежаваная колькасць новых запызчанняў, не-высокая інтэнсіўнасць разніці значэнняў слоў, звязаных з трансфармацый ад канкрэтнага да абстрактнага, адсутнасць суфіксальных сінонімаў) сведчаць пра тое, што ў літаратурнай мове XIX ст. адбывалася пакуль не столькі папаўненне абстрактнай лексікі, колькі аднаўленне яе літаратурнага ўжывання, ці іншымі словамі – своеасаблівая рэанімацыя і з’ята лексічнага пласта. Такая асаблівасць, аднак, не з’яўляецца падставой для прыніжэння ролю перыяду XIX ст. у гісторыі фарміравання абстрактнага арсенала новай беларускай літаратурнай мовы. У чыста моўным плане ў адзначаны час з большай ці меншай ступенню выразнасці абзначыліся ўсе магчымыя шляхі абагачэння важнага лексічнага разраду і албылося накіпленне моўнага патэнцыялу, неабходнага для далейшых змен. Акрамя таго, ужыванне адзінак адцягненняга зместу на старонках літаратурна-мастацкіх тэкстаў наглядна прадэманстравала зольнасці беларускай мовы да вербальнай перадачы складаных абагульненых паняццяў і з’яў рэчаіснасці.

2.3. БЕЛАРУСКАЯ АНАМАСТЫЧНАЯ СІТУАЦЫЯ XIX ст.

У гісторыі беларускай мовы, і ў прыватнасці яе анамастычнай сістэмы, XIX ст. – своеасаблівы этап. З аднаго боку, у гэты час ва ўмовах дзяржаўнасці рускай мовы афішыйны запіс беларускіх уласных імёнаў праводзіўся выключна на рускай мове, у выніку чаго беларуская анамастыка непазбежна знаходзілася пад моцным асімілюючым і ўніфікуючым рускім уплывам. З другога боку,